

Integrationseffekter af tysk genforening

Fredrik Pitzner-Jørgensen, adjunkt, INT/HHK

1. Indledning

Det følgende er et forsøg på at beskrive og vurdere de økonomiske virkninger af en genforening af de to tysklunde.¹ Indledningsvis opridses det generelle integrationsteoretiske grundlag (afsnit 2). Derefter beskrives udgangssituationen for de to tysklunde (afsnit 3), fulgt af en diskussion af etableringen af en møntunion (afsnit 4 og 5). Afslutningsvis skitseres den økonomiske tilpasning efter, at møntunionen er gennemført (afsnit 6, 7 og 8), og der rundes af med en kort konklusion (afsnit 9).

2. Teorier om økonomisk integration

Økonomisk integration betyder økonomisk sammensmeltning². Udgangspunktet er normalt to adskilte økonomier, i denne forbindelse to lande³. På nationalt/internationalt niveau er der opstået to hovedteorieretninger for økonomisk integration: markedsintegration og planintegration⁴.

Markedsintegrationen behandler sammen-smeltningen mellem markedsøkonomier. Den har to hovedelementer, der supplerer hinanden: *negativ integration*, der betegner nedbrydning af barrierer mellem agenter i den ene og den anden økonomi, og *positiv integration*, der består i opbygningen af fælles kontrol- og reguleringssystemer for de berørte økonomier.

Planintegrationen er teorien om samordning mellem planøkonomier. Der er her tale om en sammenfletning af nationale planlægningssystemer, og denne integrationsform har særlig været diskuteret blandt de teoretikere, der har støttet udviklingen af det østeuropæiske Comecon-samarbejde på et ikke-markedsbaseret grundlag.

Der har også været diskuteret forskellige mellemformer mellem de beskrevne hovedformer, for eksempel »socialistisk integration«, som skulle indledes med planintegration, hvorefter markedsintegrationen gradvis skulle få voksende indpas.⁵

Det positive element af markedsintegrationen kan sammenlignes med det eneste element af planintegrationen: begge sigter på den samfundsmæssige kontrol med den økonomiske aktivitet; forskellen består i, at førstnævnte foregår ved markedsregulering, altså indirekte indgriben, mens sidstnævnte er det direkte styringsforsøg, som erstatter markedet helt.

Under markedsintegrationen knytter den negative integration sig fortrinsvis til *real-sfæren*, det vil sige varehandelen og de dermed forbundne betalingsstrømme samt produktionsfaktorerne, kapital, arbejdskraft og jord: den frie bevægelighed søges fremmet ved nedbrydning af barrierer. Den positive integration kan til gengæld henføres til *kontrolsfæren*, der omfatter de informationer og

institutioner, gennem hvilke realsfæren overvåges og reguleres⁶.

Et aktuelt eksempel på forsøg på negativ integration kan ses i planerne om monetær og valutarisk union i EF; unionen vil blandt andet medføre, at barrieren kursrisiko forsvinder i EF-intern handel. Unionens positive integrationselement vil være oprettelsen af en EF-centralbank eller en tilsvarende institution med det formål at føre en fælles penge- og valutapolitik.

International økonomisk integration er overvejende blevet fremstillet som en proces med en vis varighed og med mange trin i udviklingen; en traditionel sekvens er følgende⁷:

Frihandel (toldsatser og kvantitative restriktioner for intern handel fjernes) – *toldunion* (fælles toldsatser oprettes over for tredjelande) – *fællesmarked* (toldunion plus frihed for faktorbevægelser) – *økonomisk union* (fællesmarked plus harmonisering af delta-gerlandenes økonomiske politik) – *total økonomisk integration* (oprettelse af overnationale myndigheder, hvis beslutninger er bindende for medlemslandene).

Den aktuelle tysk-tyske problemstilling består i, hvorledes to lande, der i udgangssituationen styres efter forskellige samfundssystemer, kan integreres til ét. Der er næppe tvivl om *målet* for den tyske genforening: en forbundsstat som den vesttyske, »blot« udvidet med et antal nye delstater, som i dag udgør DDR. Opbygningen af kontrolsfæren skulle i givet fald ganske enkelt bestå i en udvidelse af de fungerende vesttyske institutioner, så de også rummede repræsentanter for de nye delstater og samtidig fik udstrakt deres myndighed til disse delstater.

I realsfæren må man nødvendigvis nedbryde alle barrierer. Alle sekvenser i integrations-

processen skal gennemføres. Interessen må herefter i første omgang samle sig om, på hvilken måde og i hvilket tempo genforeningen skal gennemføres.⁸

Den aktuelle tyske debat om emnet synes at understrege, at problemerne er vanskelige at overskue. Et særligt dilemma består i afvejningen mellem det gradvise og det vidtgående: hurtige, meget vidtrækkende skridt må forudses at få drastiske produktions- og beskæftigelsesmæssige konsekvenser, mens meget gradvise, begrænsede og forsigtige tiltag kan føre til, at befolkningen (i DDR) vælger at 'stemme med fødderne' – og også dette kan få mere eller mindre uoverskuelige konsekvenser.

Ifølge traditionel integrationsteori vil integrationseffekterne i første omgang (under frihandel og toldunion) bestå af ændringer i samhandelsstrømmene mellem de (to) berørte lande – *trade creation* –, eventuelt ledsaget af handelsændringer i forhold til tredjelande – *trade diversion*. Først derefter (fællesmarkedssekvensen) vil faktorbevægelser supplere varestrømmene. Mens markedsintegrationens første sekvenser må forventes at føre til *øget* handel mellem de lande, der integreres, plus *ændret* (+ /-) handel med tredjelande, så kan faktorbevægelserne under fællesmarkedsdannelsen både fremme og hæmme handelen mellem de berørte økonomier. I forbindelse med den økonomiske union berøves medlemslandene nogle instrumenter i deres økonomiske politik, hvilket skulle mindske nogle af de incitamenter, der kunne ligge bag før-unionstilstandens vare- og faktorstrømme (eksempelvis skattestrukturforskelsbetinget investering og handel); unionsdannelsen vil derfor i forhold til fællesmarkedet nok fjerne grundlaget for visse vare- og faktorstrømme – til gengæld kan den give anledning til, at andre strømme opstår/tiltager i styrke. Sluttelig effekten af total økonomisk integration: her vil der for-

mentlig først og fremmest blive tale om central fordelingspolitik, som (paradoksalt nok) kan give bestemte regioner nogle af de fordele tilbage, som de måtte have mistet med oprettelsen af den økonomiske union: der kan investeres i udviklingsområder, som derved tildeles en præferencestilling i forhold til resten af integrationsområdet, hvilket kan skabe produktion (udvikling). Hvorvidt den slags støtte også skaber handel, afhænger af, hvorledes den administreres (der kunne være tale om ('importsubstitution')).

Teorierne om markedsintegration forudsætter, at (begge) de berørte lande forud for integrationen befinder sig i en markedslikevægt (med de restriktioner, der nu måtte være gældende). Virkningerne af integrationsprocessen forekommer i hvert fald relativt overskuelige. For den tyske genforenings vedkommende synes situationen imidlertid mere kompliceret, formentlig fordi DDR's økonomi udsættes for et 'dobbeltrangreb': overgangen fra planøkonomi til markedsøkonomi *plus* total økonomisk integration i den vesttyske økonomi.

Under 'normale' omstændigheder kunne en analyse af mulige integrationseffekter være bygget op på den måde, at man først betragtede de to landes økonomiske udgangstilstand, derpå skitserede en tænkt sluttilstand, for ud af forskellen mellem de to tilstande at udlede integrationseffekterne, for eksempel i form af forskellige, mulige, alternative forløb fra initial- til sluttilstand. I det aktuelle tilfælde ville en sådan fremgangsmåde nødvendigvis måtte hvile på en ikke ringe portion gætværk, hvad angår DDR's økonomiske fremtid. Det følgende indeholder derfor alene nogle forsøg på at skitsere initialtilstanden for de to tysklænder, ledsaget af kommentarer, der forhåbentlig kan bibringe mere afklaring end forvirring.

3. Nationalregnskabshovedposterne

Et meget foreløbigt indtryk af de to landes udgangssituation kan gives i form af hovedposterne på de to landes nationalregnskaber, vel vidende, at de to statistikker ikke er direkte sammenlignelige. DDR's statistik er hidtil ikke blevet opgjort i markedspriser, og den omfatter ikke såkaldt ikke-produktive tjenesteydelser, lige som også afskrivninger er taget ud.

*Tabel 1: Nationalregnskabets hovedposter i DDR og Vesttyskland 1988 –
Milliarder øst- og vestmark*

	DDR	Vesttyskland
Tilgang:		
Nationalprodukt	268	2.122
Import, inkl. gensidig handel	87	572
I alt	355	2.694
Anvendelse:		
Forbrug (privat og offentligt)	188	1.567
Investeringer	77	435
Eksport, inkl. gensidig handel	90	692
I alt	355	2.694

Kilder: Statistiske årbøger for DDR og Vesttyskland, 1989.

Det er på forhånd vanskeligt at sige noget sikkert om, hvilken størrelse DDR's bruttonationalprodukt vil få, når det skal opgøres efter samme principper som det vesttyske. Ganske vist kunne man skønne over tjenesteydelser og afskrivninger, og disse poster ville forøge DDR's nationalindkomsttal. Men det ville formentlig være halsløs gerning (jfr. bemærkningerne ovenfor) uden videre at afgive noget skøn over nationalindkomsten, regnet i *markedspriser i D-mark*.

Den måde, hvorpå etableringen af den tyske *møntunion* bliver gennemført, kan muligvis give et fingerpeg om nogle af virkningerne af genforeningen.

4. Møntunion ud fra politisk ombytningsforhold

Diskussionen om, hvilket ombytningsforhold der skal gælde, når den tyske møntunion oprettes, omfatter principielt to ting: fordringer og løbende betalinger. Hvis man ellers skal være tro mod markedsmekanismen, kan man for så vidt ombytte fordringer til et vilkårligt valgt kursforhold – blot man er parat til at acceptere de økonomisk/politiske konsekvenser heraf. Problemet er, at ligevægtspriseniveauet (for varer produceret i DDR efter genforeningen) er ukendt. Det er formentlig nødvendigt at lade priserne »selv« finde deres ligevægtsniveau, om ikke med ét slag, så i hvert fald i løbet af en aftalt overgangsperiode. Denne overgangsperiode ville formentlig blive kendetegnet af, at DDR-regionen fik en økonomisk/politisk særstatus i forhold til resten af Tyskland.

Under overgangsperioden kunne DDR-myndighederne vælge at fastholde en pengepolitik, der svarede til, hvad man ville gøre for et selvstændigt land, der ønskede at oprette et fastkursforhold til en bestemt valuta (det aktuelle tilfælde naturligvis D-marken). Det, der kræves, er en DDR-specifik pengepolitik med den faste målsætning at opretholde ligevægt på 'DDR-betalingsbalancens' løbende poster. Dette er ækvivalent med særlig regulering af pengemængden i DDR i forhold til resten af forbundsrepublikken. Fordelen ved en sådan økonomisk politik ville bestå i, at man ville undgå inflationstendenser og/eller stærk varearbitrage mellem de to tysklunde.

I fald en sådan balanceret pengepolitik *ikke* skulle blive etableret, ville den aktuelle situation næsten uundgåeligt føre til, at der opstod underskud på DDR-betalingsbalancen (som følge af en genopbygningspolitik, der udgiftsmæssigt ikke blev fuldstændig finansieret over skatterne og følgelig medførte en pengepolitisk ekspansion i DDR). Hvis der i

den situation ikke forholdsvis hurtigt blev grebet ind med en finans- eller pengepolitisk stramning, ville efterspørgselspresset føre til inflationstendenser i DDR. Afhængigt af, hvor effektivt DDR-området var isoleret fra resten af Tyskland, kunne dette efterspørgselspres forplante sig til Vesttyskland.

Først *efter* den overgangsperiode, hvori pristilpasningen fandt sted – med eller uden inflation –, burde den særlige pengepolitiske styring forlades til fordel for en økonomisk åbning, hvor man indførte samme regler, som var gældende i resten af forbundsrepublikken. Et problem i den forbindelse er formentlig, at DDR's økonomi befinder sig så langt fra ligevægt, at følgerne af en pristilpasning kan være problematiske. Det gælder først og fremmest produktionsapparatet, som antagelig skal gennem en større modernisering, før det kan aflønne arbejdskraften på samme niveau, som tilfældet er i Vesttyskland. En restriktiv pengepolitik vil bremse den 'nødvendige' industrielle udvikling, hvilket kan få den østtyske arbejdskraft til at forsøge at flytte vestpå i et tempo, der kan få væsentlige konsekvenser for de sociale budgetter i Vesttyskland. Vesttyskerne vil derfor have et incitament til at 'betale østtyskerne for at blive hjemme' ved hjælp af tilskud til modernisering af DDR-industrien. Sådanne tilskud vil selvsagt få en ekspansiv effekt på den samlede tyske økonomi, med mindre de – mark for mark – finansieres over skatterne eller gennem en stramning af pengepolitikken.

Selve ombytningsforholdet mellem øst- og vestmark har været genstand for en del debat. Mens det op til det østtyske valg var oportunt for vesttyske politikere at love en 'god' kurs for østmarken (nemlig 1:1), vil det i tiden frem til det vesttyske valg i slutningen af året snarere være 'stemmerigtigt' at tone forventningerne ned (flere østmark pr. D-mark) – under forudsætning af, at ombyt-

ningen skal være neutral med hensyn til betalingsbalancen, vil beskatningskravet over for vesttyskerne vokse, jo bedre en ombytningskurs der tilbydes østtyskerne.⁹ I forlængelse af spørgsmålet om, hvilket effektivt omvekslingsforhold der bliver implementeret, ville det være interessant at vide noget om østtyskernes fremtidige forbrugs- og opsparingsadfærd. Hvor stor en del af den registrerede østtyske opsparing kan tænkes at ville blive frigjort til forbrug, og mod hvilke varer og geografiske områder vil denne forbrugsefterspørgsel blive rettet? Det, som i den forbindelse kunne interessere inflationsbekymrede vesttyskere, måtte selvsagt være, om østtyskerne havde tænkt sig nærmest at bruge rub og stub af deres opsparing på køb af forbrugsgoder i Vesttyskland. Hvis 60 milliarder østmark kan omveksles direkte til D-mark og 90 mia. østmark (resten af østtyskernes registrerede opsparing på i alt omtrent 150 mia. østmark) kan veksles til 2:1, vil den østtyske opsparing kunne konverteres til ca. 105 mia. D-mark, hvilket svarer til mellem 4 og 5 pct. af Vesttysklands bruttonationalprodukt. Efter vesttyske forhold vil et inflationspres på 4-5 pct. i løbet af mindre end et år formentlig blive betragtet som en trussel mod den prisstabilitet, som i de seneste år allerede har været under pres. Med et offentligt budget i Vesttyskland, der alt iberegnet kan opgøres til knap halvdelen af BNP, skulle skatter og afgifter sættes i vejret med 8-10 pct., før virkningen af det 'værst tænkelige' østtyske forbrugsorgie var neutraliseret.

Jo højere en kurs, østmarken opnår i ombytningen, desto større bliver værdien af den østtyske opsparing, men desto højere bliver antagelig) det østtyske omkostningsniveau til skade for rentabiliteten og konkurrenceevnen.

Omvendt: jo lavere, østmarken vurderes ved ombytningen, desto mindre bliver østtyskernes likvide formue – men samtidig stilles

produktionen omkostningsmæssigt gunstigere.

I førstnævnte situation vil østtyskerne altså opnå en formue, de kan tære på, men udsigt til arbejdsløshed, hvis de bliver hjemme.

Det er så spørgsmålet, hvilken reaktion de vælger: at lade en stor del af formuen stå som sikkerhed mod de dårlige tider, der er skabt af genforeningen, eller at flytte sig selv og formuen vestpå.

I sidstnævnte situation (hvor østtyskernes opsparing delvis konfiskeres) har genforeningen givet østtyskerne håb om en økonomisk bedre fremtid, der kan opnås uden at flytte vestpå. Men der er ikke megen plads til her-og-nu forbrugsudvidelser, og heller ikke meget at stå imod med i form af opsparing.

I stedet for at vælge en arbitrær ombytningskurs, kunne man undersøge, om der fandtes en form for ligevægtkurs mellem øst- og vestmark.

5. Møntunion på basis af ligevægtkurs

En oplagt kandidat som ligevægtkurs ville måske være en *købekraftsparitetskurs*, dvs. en kurs, der var beregnet således, at en bestemt beholdning østmark kunne købe samme 'varekurv' i Vesttyskland efter omveksling, som den kunne i DDR før vekslingen.

Der er dog flere problemer med denne model: for det første: valg af varekurv. Forbrugere i DDR og Vesttyskland er konfronteret med ret forskellige udbud af varer, hvorved forholdet mellem forbrugerpriserne vanskeligt kan anvendes.¹⁰ For det andet: mangel på information med hensyn til markedspriser for forbruget i DDR – fødevarer og visse andre nødvendighedsgoder er subsidieret over statsbudgettet i DDR, og de reelle mar-

kedspriser kendes ikke. For det tredje: Forbrugerprissammenligninger lider af den teoretiske svaghed, at der i det private forbrug indgår en del ikke-omsættelige serviceydelser. Prisen på disse kan udmærket afvige, uden at dette kan give anledning til varearbitrage. I stedet skulle man anvende sammenvejede priser på omsættelige varer, eksklusive afgifter og subsidier, for eksempel *engrospriserne*. Engrospriserne antages at udgøre et relativt godt kriterium; varearbitrage vil få 'loven om én pris' til at blive opfyldt, uden at dette skaber inflation (det antages, at der sker pristilpasninger i begge retninger). Men desværre: i DDR findes ingen egentlig engroshandel og derfor heller intet engrosprisindeks...

Men kunne man da ikke blot ombytte, hvad der findes af østmark til markedskurs?

- Svaret er formentlig nej, af politiske grunde (markedskursen ser i hvert fald ud til at stille østtyskerne betydeligt ringere, end tilfældet ville blive med den foreløbigt foreslåede 1:1/1:2-ombytning).

6. Den løbende tilpasning

Når pengeombytningen er vel overstået og en pengepolitik etableret til at opsuge de værste inflationsvirkninger, sætter *pristilpasningen* formentlig ind.

Omvekslingsforholdet vil selvsagt fastlægge udgangspunktet for tilpasningen. En meget fordelagtig kurs for østmarken (eksempelvis 1:1) vil selvsagt resultere i, at priserne i DDR regnet om til D-mark, starter på et højt niveau. Det gælder selvsagt både varer, arbejdskraft og (real)kapital.

Den gennemsnitlige arbejds løn var i 1988 1.280 østmark pr. måned i DDR, mens den i Vesttyskland var på ca. 4.360 D-mark.¹¹ Det interessante spørgsmål må i den forbindelse

være, om genforeningen vil indebære et opadgående (eller eventuelt et nedadgående) pres på lønniveauet i DDR. Svaret kan deles op i en kortsigts/langsigtsbetragtning suppleret med forudsætninger om arbejdskraftens mobilitet og produktivitet.

7. Det korte sigt

Hvis lønmodtagerne frit kan rejse fra DDR til Vesttyskland, og dér ikke kan regne med job (måske, fordi de kommer bagest i køen af arbejdsløse), men til gengæld har fået løfte om arbejdsløshedsunderstøttelse efter vesttyske regler (ca. 1.700 D-mark pr. måned), og såfremt dette er incitament nok for dem til at rejse vestpå, hvilket igen forudsætter, at arbejdsløshedsunderstøttelsen i DDR bliver betydeligt lavere, ja – så må svaret vel blive, at virkningen på lønniveauet i DDR – uanset arbejdsproduktiviteten i udgangssituationen – vil blive en stigning til et niveau på 1.700 D-mark. Det er her forudsat, at det er den del af arbejdskraften, hvis produktivitet er *mindre* end 1.700 D-mark, der flytter. Er dette ikke tilfældet, risikerer DDR at miste mere produktive dele af sin arbejdskraft, hvorved produktiviteten og dermed lønniveauet for de tilbageblevne går ned.

Hvis derimod den østtyske arbejdskraft ikke er (helt så) mobil, må man antage, at ligevægtslønnen i DDR bestemmes af grænseproduktiviteten på virksomhederne i DDR med den *nuværende* arbejdsstyrke. Den størrelse er det desværre heller ikke muligt at beregne ud fra tilgængeligt statistisk materiale, efter som østtysk statistik ikke indeholder oplysninger om værditilvæksten pr. ansat. Det er muligt via statistikkerne at sammenligne bruttoproduktionsværdi pr. ansat i hovedbrancherne i DDR og Vesttyskland, men disse oplysninger er ikke meget værd, når det er nettotallene, der behøves.

8. Det lange sigt

På længere sigt kan virkningerne af investeringer 'udefra' på DDR-virksomhedernes produktivitet slå igennem. Det har i den aktuelle debat om genforeningen været fremhævet, at DDR havde behov for nærmest en fuldstændig renovering af sin industri, og store investeringsbeløb har været nævnt som 'helt nødvendige' for at 'bringe DDR's økonomi på fode'. Herunder bringe industriproduktionen på et niveau, der sætter den i stand til at leve op til vesteuropæiske normer og standarder (eksempelvis med hensyn til arbejdsmiljø og forurening). Debatten om tyngden af denne byrde har formentlig været medvirkende til de seneste måneders stigning i D-mark-renten og skift i forventningerne til D-markens internationale kurs.

Den her lidt løst skitserede debat kan kommenteres med, at der næppe vil blive investeret så meget som én Pfennig af private midler i DDR's industri, medmindre der er investorer, der tror, at en sådan investering er rentabel. Skulle den vise sig at være det, så vil investorerne kunne hæve pæne udbytter om nogle år. Skulle antagelsen derimod vise sig at slå fejl, har investorerne mistet deres indskud. Så langt er der ene og alene tale om at lade markederne virke. Det må i den forbindelse antages, at de samlede vesttyske investeringer er nogenlunde uafhængige af investeringernes geografiske fordeling: en investering i Sachsen (DDR) fortrænger én i Niedersachsen (Vesttyskland). Og dog – forventningsbobler er set før...

Det vesttyske *samfund* får først problemer, såfremt det indlader sig på større tilskudsarrangementer til investeringer i DDR. Selve tilskuddene vil skulle finansieres enten over skatterne (som eventuelt i forvejen er belastet af en østtysk forbrugsekspllosion) eller ved hjælp af en kreditudvidelse, ensbetydende med en lempelse af pengepolitikken. Hvis

tilskuddene senere skal betales tilbage (fordi de er givet i form af lån), er man afhængig af, hvorvidt de projekter, der er investeret i, nu også har overlevet.

Men 'gildet' vil blive dyrere, jo bedre en omvekslingskurs, man tilbyder østtyskerne, jfr. ovenfor.

9. Konklusion

Genforeningen af de to tyske stater kan næppe beskrives ud fra teorier om markedsintegration, efter som DDR i udgangssituationen ikke er nogen markedsøkonomi. Ejheller planintegrationsteori synes anvendelig, al den stund DDR på linie med andre Østlande er i færd med at forlade den planøkonomiske model. Da det virker umuligt at fastlægge markedsværdien af indkomstdannelsen i DDR, savner man grundlaget for de videregående overvejelser om virkningerne af den tyske genforening. Nærværende artikel har derfor formet sig som en diskussion af nogle af præmisserne for integrationens virkninger – men prætenderer selvsagt ikke at afgive nogen form for konkret vurdering af integrationseffekterne af den p.t. forventede tyske genforening.

Litteratur

intet udover det i noterne angivne.

Noter

- (1) Strengt taget kan der være tale om mere end to tysklunde, afhængigt af, hvordan man tæller Berlin.
- (2) Integrationsdebatten kan spores tilbage til begyndelsen af 30'erne, eksempelvis Eli F. Heckscher »Merkantilismen« (1931) og Herbert Gaedicke og Gert von Eynern »Die produktionswirtschaftliche Integration Europas: Eine Untersuchung über die Aussenhandelsverflechtung der europäischen Länder« (1933). Kilde: Fritz Machlup: »A History of

Thought on Economic Integration», London 1977.

- (3) Man kan selvsagt operere med økonomisk integration mellem andre enheder end lande; hvad der kræves, er blot et adskillelseskriterium, eksempelvis af geografisk eller organisatorisk art.
- (4) Også betegnet »produktions- og udviklingsintegration«. *Kilde*: I. Vajda og M. Simai »Foreign Trade in a Planned Economy«, Cambridge University Press 1971, p. 35.
- (5) Se for eksempel Yu. Shirjajev »Sotsialisticheskaja integratsija i mezhdunarodnoje razdelenie truda« (socialistisk integration og international arbejdsdeling), Moskva 1978, pp. 171-186.
- (6) Se Jan Tinbergen: »International Economic Integration«, Amsterdam 1965.
- (7) Se for eksempel Bela Belassa: »The Theory of Economic Integration«, London 1962, p. 2.
- (8) Her adskiller den tyske situation sig noget fra EF's, hvor man har taget én sekvens ad gangen, og hvor der skulle opnås en form for succes for hver sekvens, inden det var muligt at indlede den næste.
- (9) I skrivende stund tales der om en trachedelt omveksling, således at de første 4000 østmark omveksles til kurs 1:1, mens alt, hvad der ligger herudover konverteres efter forholdet 2 østmark pr D-mark.
- (10) Teoretisk skulle kursen fastlægges lig med forholdet mellem de samlede omkostninger til køb af en bestemt 'varekurv' i de to lande, altså forholdet mellem forbrugerpriserne, vægtet med varerne.
- (11) Kilder: Statistiske årbøger 1989, for DDR: p. 129, for Vesttyskland: p. 489.